

להחזיק את הקצוות באמצע: על כתיבה פוסטקולוניאלית בישראל

טל כוכבי

המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים; מכון ון ליר בירושלים

המתח בין המשגה חדשה לבין אופני השימוש בה הוא מתח מבני שאינו בר-פתרון. באופן רדיקלי אפשר לומר שראשית אובדן כוחה של תיאוריה היא ברגע הכרזתה. מרגע זה ואילך היא עלולה להפוך לנטל ולמטרד גדולים יותר מן התועלת שהיא מניכה בהסבריה. כל עוד מודל תיאורטי-הסברי חדש מתעצב, הבנייה נעשית על ידי שאלות ומהמורות הנקרות בדרכו, המביאות ליתר חידוד, עידון או הקצנה של המודל ההסברי. אולם מרגע שתיאוריה מגיעה למעלה ההר היא מתהפכת, כמעט בו ברגע, להסבר מלמעלה למטה. מרגע זה ואילך, הידע שנצבר ועופד מתחיל לשמש מסגרת אנליטית דדוקטיבית, כזו המוחלת על המקרה ולא יוצרת ידע מתוך המקרה.

כך, זמן קצר לאחר טקס ההטבלה המרגש של התיאוריה, כבר אורכות לה סכנות ומכשלות. פחים של טריוויאליזציה והכללות יתר מאיימים להפילה בתוכם; מדרונות חלקלקים של רדוקציה ושל הכלה אוטומטית, שאינה דקת הבחנה דיה לשונות ולאחרות, עלולים לדרדרה. ובעיקר, נגמר שלב השאלות והתהיות ומתחיל שלב התשובות. סופו של מהלך זה ידוע מראש. הוא מחמיץ פשר, קריאות אחרות ואחרויות שהיו במקום ונזנחו, כיוון שהעדשה היתה מכוונת מלכתחילה למקומות מסוימים והחצובה קובעה מהר מדי לזווית התיאורטית הקיימת. עם זאת, לידתה של תיאוריה היא תמיד אירוע מרגש. לפרק זמן קצר, או לעתים ארוך מדי, רווחת התחושה שהנה, נמצא הפתרון, נמצא הכלי המתוחכם שאם נכניס לו מקרה קשה בצד האחד, הוא יוציא הסברים דקים וקלים לעיכול בצד האחר. בדרך כלל השמחה אינה אורכת זמן רב משום שהמציאות ממשיכה להקשות בשאלות חדשות. צעות בעיות חדשות המסרבות להשתלב במודל התיאורטי המתוחכם, או לקבל את מרות פס הייצור ההסברי שלו.

על כן, בכל פעם שמודל חדש מעמיד עצמו לתצוגה ולפעולה כחוד חנית תיאורטי, עשייה אינטלקטואלית רצינית מחויבת להטיל בו ספק ולתור אחר מצבים שהמודל כושל מלספק להם הסברים ממצים. אין זה מהלך של הכשלה אלא של עירנות מתמדת, מעין עדשה בתחתית המזרון המזכירה לנו — באי-הנחת הגופנית שהיא מסבה — את מה שחייבים להישמר מפניו. טענה זו חלה כמובן על כל תיאוריה באשר היא, אבל כשמדובר בתיאוריה

שהפרויקט שלה הוא ביקורת, מפרק, חתרני, פוליטי ואידיאולוגי גם יחד – זהו הכרח אינהרנטי. תיאוריה ביקורתית, ועוד יותר מכך כזו המשחקת באש פוליטית-אידיאולוגית, חייבת להיות ביקורתית קודם כל כלפי עצמה. על משתמשיה לבדוק כל העת שהיא עומדת במבחן הביקורתי שהציבה, מבחן החל בראש ובראשונה על טענותיה ועל כליה שלה. מהלך זה צריך להטרים את קריאת המציאות הנחקרת או את הביקורת על תיאוריות אחרות. עשייה כזו, המתרחשת בקרבת מדורת המרד, חייבת בהתנהלות זהירה כדי להימנע מערפול העין הביקורתית הפנימית; החום הגבוה והעשן מצריכים גם סיבולת לבריאה של מיטיבי לכת. מסה זו מתייחסת למחקר בישראל הנובע מתוך הפרדיגמה הפוסטקולוניאלית, ושמושא המחקר שלו הוא זה המקומי. דבריי מבטאים את אי-הנחת המלווה אותי זה זמן רב, למרות הפריחה של המחקר הפוסטקולוניאלי בישראל וההמשגות האנליטיות החשובות שהוא מניב. חלק מהדברים שיובאו להלן אינם מוגבלים לפרדיגמה הפוסטקולוניאלית, אלא מכוונים לכל תיאוריה או מסגרת אנליטית באשר היא. ובכל זאת, כך אטען ואסביר, הן מונחות לפתחה של הפרדיגמה הפוסטקולוניאלית ביתר שאת.

התיאוריה הפוסטקולוניאלית היא אופן ביקורת על התפיסה המערבית, הרואה בקדמה, במודרנה ובליניאריות ערכים מוחלטים ואוניברסליים; וכן דרך אנליטית ספציפית החושפת כיצד מבנים וערכים מערביים – פרטיקולריים במידה רבה – הובנו (גם מלשון הבנה וגם מלשון הבניה) כמוחלטים וכאובייקטיביים למרות הקונטינגנטיות והיחסיות שלהם, ועל כן זכו לפרשנות שאינה תואמת את גודלם ואת ערכם הממשיים. הביקורת הפוסטקולוניאלית נוקבת ומוצדקת, והיא חלק ממערך ביקורתי רחב ומתמשך מכיוונים שונים על תפיסות מערביות אלו. אולם בעקבות קריאת מחקרים שנכתבו בישראל ועליה ועיון בהמשגות תיאורטיות שיוצרו כאן, מתוך הפרדיגמה הפוסטקולוניאלית, אין מנוס מלטעון שההנחות המוקדמות והאמיתות המובנות מאלהן כביכול, שאתן יוצאים לדרך במחקר הפוסטקולוניאלי בישראל, לעתים אינן שונות מאוד מאלו המכוננות בלשון גנאי אוניברסליות, מודרניות או מערביות. טקסטים אלו מציגים פעמים רבות הנחות יסוד גורפות מדי ונסיבות חד-כיווניות ולעתים אף חד-חד-כיווניות. זאת ועוד, "הצלחותיו" של הפרויקט הדכאני מוצגות כמסחררות מדי, והמהלכים והמסקנות קוהרנטיים מדי ומאורגנים מראש בסדר שאינו עולה בקנה אחד עם המסגרת המפורקת שבבסיס הפרדיגמה. יתרה מזו, הפרטיקולריות הנחשקת כל כך באה פעמים רבות לידי ביטוי אך רק בזמן ובמקום שבהם התרחש המקרה הנחקר, ולא באופן הייחודי שבו קרו הדברים. גם אם יוצאים לדרך עם טענות על כיבוש, על דיכוי, על ניסיון למחיקה או על מחיקה של ממש, עדיין יש להעמידן כשאלות ולא כתשובות הניתנות מראש. גם אם הן ידועות מראש יש להשהותן, ולו כמהלך מתודולוגי, כדי לאפשר למציאות שונה במקצת, שייתכן שהיתה במרחבי המחקר השונים, להתגלות – או לפחות למען הסר ספק. בהתאם, הפירוק והנזילות אינם יכולים להיות שמורים רק לסובייקט הכבוש או המדוכא, לקורבן. הם צריכים לחול גם על מהלך העניינים וגם על אלו שהובילו אותו. היסודות הפוסטמודרניים שהפרויקט הפוסטקולוניאלי נשען עליהם, שאולי יש לכנותם

קביים, אינם מפרידים הפרדה איכותית בין תהליכים ואירועים בעולם לבין הסובייקטים המאכלסים אותם. אלו גם אלו רוויי סתירות וחסרי יציבות. כל מה שיש הוא פרגמנטים ושברי זהות המונחים זה לצד זה. כיוון שכך קשה להבין, ראשית, כיצד המהלך הקולוניאלי הדכאני יכול להיות מוגדר באופן כה יציב ועקבי? ושנית, כיצד דיכוי, כיבוש ומחיקה חד-משמעיים וחד-כיווניים כל כך הולידו סובייקט נזיל וממוקף? זו אינה תולדה מובנת מאליה והיא מחייבת הסבר. יתרה מזו, הסובייקט הנזיל, הממוקף, הפרמגנטרי אינו רק מי שדוכא ונכבש במציאות הקולוניאלית. יש לזכור שהביקורת על הסובייקט המודרני היציב, והגדרתו מחדש כנזיל וכחלקי, נסבה בראשיתה על הסובייקט המערבי ורק לאחר מכן הוחלה על סובייקטים שאינם מערביים. הפרויקט ה"פוסטי" כוון בראש ובראשונה נגד הרעיון המודרני המרכזי עצמו, שרצה להציג סובייקט מערבי אחיד, יציב ותבוני.

לאן נעלם אם כן הסובייקט המערבי הפוסטמודרני בניתוח הפוסטקולוניאלי שנעשה בישראל? מתי ובידי מי נוצרה מחדש חלוקה דיכוטומית-בינארית בין סובייקט מערבי (אשכנזי?) נטול מקפים לבין סובייקט קולוניאלי ממוקף? קריאה מדוקדקת בעבודות העוסקות במצב הקולוניאלי חושפת מצג ליניארי ויציב, המכונן את הסובייקט המערבי ההגמוני כחד-ממדי. הנזילות והמורכבות מיוחסות כמעט אך ורק לסובייקט הלא-מערבי, תוצר המכבש הקולוניאלי. עם זאת, אינני טוענת כמובן לסימטריה, או אפילו להתאמה במידת המורכבות ובאופי הנזילות בין הסובייקט הנכבש לבין הסובייקט הכובש, שמצבם בעולם כלל אינו דומה.

אם אחת מהנחות היסוד של התיאוריה הפוסטקולוניאלית היא שהמציאות מורכבת, נזילה, רבת סתירות ובלתי ניתנת לייצוב ולהאחדה, הרי יש חובה מתודולוגית ואינטלקטואלית להחיל הנחה מרכזית זו על שדה המחקר עצמו; על הסובייקטים השונים בשדה המחקר; על אופני הפעולה ועל הפרקטיקות הספציפיות שהיו בזירה הנחקרת המסוימת; על תוצרי מציאות זו ותוצאותיהם ועל הפרשנות והניתוח שלהם. מהלך זה פירושו שאי-אפשר להניח שבכל מקום קרה אותו הדבר, ואי-אפשר לצטט כמות שהיא טענה על תהליכים שהתרחשו במקום ובזמן מסוימים ולהחילה על כל מציאות היסטורית, גיאוגרפית, תרבותית ולאומית אחרת, בלי הבחנה ובלי הסבר. לא זו מטרת הפרויקט הפוסטקולוניאלי ולא בכך כוחו. "המטבח הפוסטקולוניאלי" עדין ומורכב. החומרים וכלי העבודה נועדו להציע תוצר מסוג אחר, כזה החורג מתיאוריות מערביות ואוניברסליות גדולות. ההצעה לחריגה היא הצעה להסבר מסדר אחר, הסבר המתבונן במציאות במבט שונה. פרויקט כזה מחייב זהירות, איטיות, פירוק עדין ובקרת איכות לאורך התהליך כולו.

מקריאה בעבודות השונות שנכתבו על ישראל עולה לעתים התחושה שהטקסט מציג "תיאור מחוק" ולא "תיאור גדוש", במונחיו של קליפורד גירץ. במקרים רבים מדי, דומני, מוותרים על כתיבת ניואנסים, סיפורים קטנים, חוויות, מורכבויות וסתירות. ייתכן כי הדבר נובע בחלקו מכך שרוב המחקר הוא היסטורי-טקסטואלי ופחות אתנוגרפי-עכשווי, שהוא מחקר "אנושי", פנים אל פנים, עם אנשים נוכחים (אם כי, כמובן, כל מחקר

היסטורי-טקסטואלי טוב יודע גם הוא לחשוף מורכבויות, סתירות וניואנסים). "עבודת הווה" (אתנוגרפית או אחרת) שנעשית מקרוב מאפשרת יותר ומגבילה יותר. היא מאפשרת לראות את המורכבות הנובעת מדבריהם הסותרים לעתים של הנחקרים עצמם, שאינם מחויבים בהכרח לעמדה ביקורתית; והיא מגבילה בכך שאינה מאפשרת להטיל על הנחקרים, שהם אנשים נוכחים, הסברים גורפים וחד-כיווניים. במילים אחרות, מרוב תיאוריה קיימת, חסרה עבודה אנתרופולוגית של החוקר המתבונן; של הפער בין הידע והביקורת הנצברים לבין מה שקורה בשטח.

מכאן נובעת התחושה שלעתים משתמשים בכלי העדין והמורכב הזה של התיאוריה הפוסטקולוניאלית ל"בישול מהיר". המסקנות כבר מונחות מראש ונותר רק להצביע על המקום הספציפי שהתנהלו בו הדברים הידועים. כמעט מתבקש לכתוב בסוף, כמו בסוף הוכחה בגיאומטריה, מש"ל – מה שהיה להוכיח. בכך אינני טוענת שחובה להגיע למסקנות אחרות, או שיש כאלה. אבל גם אם התוצאה ידועה מראש, מה הטעם לעבור את הדרך כולה אם לא כדי לחשוף את אחרותה, את שונותה ואת ה"סטיות" שנקרו בדרך ל"הגשמת" הפרויקט הקולוניאלי הספציפי הנחקר? אמנם, במקרים רבים התוצאה ידועה מראש – אין סיבה להתעלם מעובדות היסטוריות – והדבר נכון עוד יותר לגבי עבודות המחקר ההיסטוריות. ובכל זאת חשוב לשאול, מהם היחסים בין התיאוריה למקרה המחקר הספציפי? מה בין החוויות והאירועים שהיו לבין מנעד הפרשנויות האפשרי להם?

חובה לעבור את הדרך כולה, בלי קפיצות. החומרה והדיוק הכרחיים כאן, לא כהצרנה לוגית חיצונית לפרויקט, אלא כנקודת מוצא לביקורת של הפרויקט הטבועה במסגרת האנליטית שלו. תיאוריות ואידיאולוגיות הן בדרך כלל רדיקליות מאוד בראשית דרכן, ועם הזמן והחיכוך עם המציאות הן מתמתנות, אגב תיקוני דרך. במקרה של התיאוריה הפוסטקולוניאלית דומני שמתרחש מהלך הפוך. "האבות הרוחניים" החיצוניים – פרנץ פנון, הומי ק' באבא ואחרים – התאפיינו בהסברים מורכבים ורוויי סתירות ובהמשגה ביקורתית מחושקת מבפנים. ואילו בישראל, כך נראה, נעשה המהלך הביקורתי רדיקלי והרמטי יותר ויותר, ככל שהזמן חולף.

דברים דומים כתבה רוני ברייר-גארב (2003). לטענתה, השאיפה להתערב ביחסי ידע/כוח של האקדמיה (האמריקנית במקרה זה) יכולה להפוך בקלות לחרב פיפיות. הפוטנציאל הביקורתי העצום הטמון בערעור המבנה המוסדי והדיסציפלינרי של האקדמיה, ובחשיפת סתירותיו הפנימיות והנחות המוצא המוטות שלו, עלול להפוך לחרב פיפיות. מצב זה מתרחש כשעוצמת הביקורת חזקה מדי ואינה מותירה כל מרחב יצירתי מעבר לה. או אז כל מה שהיא מייצרת, מעבר לגילוי ולחשיפה הראשוניים, הם מאמינים שלמים או כופרים מוחלטים. עוצמתה המשתקת כופה גם על המבקרים אותה הסתכלות דיכוטומית, שממנה ביקשו להשתחרר מלכתחילה.

ניתוח "חזק" מדי טומן בחובו בעיה נוספת: הוא מעניק כוח מחדש ומחוזק למדינה, למנגנונים ולמוסדות הפועלים בשמה. סוכני מנגנוני העוול למיניהם מקבלים כוח עצום

בניתוח הפוסטקולוניאלי הנכתב בישראל. בניסוח המקומי של הטיעון הפוסטקולוניאלי יש משהו דטרמיניסטי, כמעט אובייקטיביסטי. הכוחות הפועלים כמו מסודרים בהיררכיה, וכיוון ההתקדמות שלהם הוא אחד: למעלה, על גבם של המוכפפים. המקרה הספציפי שבו קבוצות הוכפפו והוחלשו מעניין פחות כשלעצמו, ומשמש יותר מקפצה לאמירות על הרשעות, על אטימות הלב ועל הכוחנות של ההגמון או של השלטון הקולוניאלי. לעתים התיאור כבר אינו חשוב עוד, והפרשנות של האנשים משם אינה תמיד מעניינת. הסיפור מופקע מידי בעליו והופך לנקודה על ציר הידע המתקדם. המחיר הוא שהמורכבות האנושית הולכת אז לאיבוד. כך למשל אובד הרצון המבולבל והמסוכסך להיאבק, אבל גם להשתייך ולהיות חלק מהמנגנון המפלה והמדיר. ומה אם הרצון להשתייך יגבר לבסוף על הרצון להדיר? ואולי ההתעקשות ליטול חלק לא נכשלה באופן מוחלט, אלא ייצרה גם מקום לנורמות ולערכים שונים?

זאת ועוד, החזרה למעשיהם של ההגמוניה, של המדינה, של המוסדות המרכזיים (שאינן ספק במידת עוצמתם), וההתמקדות במבנה ההיררכי, נראים לי אובססיביים-קומפולסיביים כמעט. אין מי שמתחזק את זיכרון הפרויקט ההגמוני כמו הפרדיגמה הפוסטקולוניאלית. אפילו אלו שהיו באי כוחה המרכזיים רוצים כבר לשכוח קצת את צדקתם הגורפת, ואולי אף לבנות בדיעבד תמונה מורכבת יותר. ואילו הביקורת הפוסטקולוניאלית הופכת כל אבן כדי למצוא עוד ועוד עדויות חדשות. הסיבות למהלך מובנות בהחלט, אבל כדאי לשים לב למשמעויות שמהלך טוטלי כזה אוצר בתוכו ולהשלכות של ההתמקדות המוחלטת כמעט רק בכוחם של מהנדסי הפרויקט הקולוניאלי.

מבחינה אנליטית, הפרדיגמה הפוסטקולוניאלית עצמה אינה פטורה מהדין וחשבון הנוקב שהגישה לפרויקט התרבותי המערבי, על מרכיבי ההצלה וההרס שבו גם יחד. כמוהו, גם היא אינה נטולת פניות והעדפות מוסריות ופוליטיות, המוצגות בתור האמת, הטוב והמוסרי. גם היא עסוקה במיון ובמיפוי, בהכלה ובהדרה. פעמים רבות היא מבוססת על כוח הפוך — אם כי זהה לזה ההגמוני — במקום על כוח אחר. בכך היא אמנם צוברת כוח ומעמיקה את אחיזתה, אבל באופן בלתי נמנע היא גם מעניקה תוקף מחודש לתיאוריות הגמוניות חד-משמעיות (ואוניברסליות בעיני עצמן), שנגדן היא יוצאת.

הפרקטיקות הסותרות והקשרים הסבוכים, שאפיינו כל כך את היחסים הקולוניאליים, ניתנים לעיכול ולפשר מחודש בפירוק העדין והמורכב שהפרדיגמה אוצרת בתוכה. החידוש האנליטי של ההמשגה הפוסטקולוניאלית נעוץ ביכולת להכיל כוחות צולבים וריבוי סתירות; כוחו בהימנעות מניתוח חד-משמעי וחד-כיווני. רק ניתוח מורכב יכול למצב את הנכבש ואת המדוכא כסובייקטים פעילים, נוכחים ומשתתפים ולא כאובייקטים. זאת בניגוד להסבר המכוון את העדשה אך ורק אל הכוחות ההגמוניים, ובכך הופך את הקורבן לסובייקט פסיבי, שזהותו נכפית עליו מבחוץ בלי שהוא יכול להתנגד.

לכן, במקום להצביע שוב ושוב על "ההצלחות המסחררות" של הפרויקט הקולוניאלי — שבעצם ההצבעה הזו עליהן מכוננים אותן ככאלה — כדאי להפנות את המבט

מבעד לסדקים. כדאי לנסות ולהתחקות אחר הכישלונות של הפרויקט הקולוניאלי, אחר המקרים הפרטיקולריים ואחר השיבושים שהיו בדרך; לברר באילו אופנים התרחשו הדברים; להשתמש בחוויות אישיות של אנשים – לא כדי לומר עוד משהו, גם אם חשוב, על הנבלות ועל הכוחנות של ההגמון או של השלטון הקולוניאלי, אלא כדי לומר דבר נוסף. וזו כבר אינה רק הערה אנליטית, אלא גם הערה פוליטית. אין מדובר כאן רק בטעות לוגית, אלא בסתירה פוליטית מהותית וכפולה. הסתירה היא פוליטית הן על הציר האנליטי, זה המבקש להציע הסבר מסדר אחר, להשתמש בכלים אחרים ובכך לפרק את אופן ההסבר ההגמוני ההכרחי כביכול; והן על הציר האידיאולוגי-אקטיביסטי, המבקש להשתמש בהסבר האלטרנטיבי כמנוף לתביעות לשינוי במרחב הציבורי, לשם חלוקה מחודשת ושונה של הכוח.

הפרדיגמה הפוסטקולוניאלית היא רעיון מתעתע היכול להביא את משתמשיו בנקל לידי טעות. היא מציבה הסבר שלם, אבל כזה שאי-אפשר לחזור עליו בשלמות; הוא שלם שאינו מאפשר שימוש שלם בו. יש לו כוח אדיר אם עושים בו שימוש זהיר ועדין, אם הולכים אתו כברת דרך מושכלת ומדודה. אבל זהו כלי מורכב ומתוחכם המעמיד למבחן לא רק את מושאי ביקורתו, אלא גם את אלו המשתמשים בו; והוא מפתה וחסר רחמים כאחד כלפי אלו המתפתים לעשות בו שימוש יתר. במקרה כזה המחיר הוא גבוה: ייצור מחדש של נרטיבים גדולים מדי, גם אם הם אחרים; ייצור מחדש של הסברים חד-כיווניים, ובעיקר השתעבדות מחודשת לצורות הסבר בעייתיות, שהיו מלכתחילה הסיבה ליציאה לדרך אחרת. המהלכים המרתקים בעיניי במיוחד הם על כן דווקא של אלו שכמו עושים את הדרך הביקורתית כולה, ואז, בשיאה של הביקורת החד-משמעית, כשהקוראים כבר משוכנעים מה עומד לקרות, הם מפרקים אותה ופורמים את המסגרת הנרטיבית המובנת מאליה כביכול. אני חושבת שאין זה מקרה שחלק ניכר מהכוח ההסברי של התיאוריה הפוסטקולוניאלית בא מתחום הספרות. כוחו האדיר של הכלי הזה נובע מכך שהוא נוצר מלמטה: מחוויות החיים הממשיות של נשים ושל גברים שנצרכו במחרטות הקולוניאליזם ויצאו מבתי הייצור שלו. צ'רי מוראגה, טוני מוריסון, גלוריה אנוולדואה, אליס ווקר, ג'מייקה קינקייד ורבים אחרים כתבו על הכל. על הכיעור, על הגועל, על האלימות, על העליבות, על החמלה המועטה ועל היעדרה המרובה, על הגסות ועל ערלות הלב. אבל כל אלו מובאים לא רק כמנת חלקם של מנהלי הפרויקט הקולוניאלי, אלא של כל השותפים בו, גם אלו שהוכלו בו בעל כורחם. מהלך זה לא החליש במאומה את הטיעון הביקורתי של הסופרים, נהפוך הוא. בספרות זו אין גיבורים לעומת מגוולים, מפסידים לעומת מנצחים, אין טובים או רעים. בכתיבה המקומית אפשר לאתר מהלך כזה בין היתר במאמרה המכונן של מנאר חסן (1999), "הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה", שמגישה חשבון נוקב לכל המשתתפים ודורשת את פירעונו המלא, ללא הנחות; וכן בכתיבה של אמיל חביבי. בסיפורים תימטיים אלו מופיע תיאור מדויק ומורכב של מה שיהודה שנהב כינה בבוקר הראשון של הסדנה "ביצה טובענית". אבל הביצה הטובענית אינה התיאוריה, כדברי

שנהב, אלא המציאות. חובתה של התיאוריה הפוסטקולוניאלית לא ליפול בביצה הזו ולא לטבוע בה בטעות כאילו היה זה חלק מהמהלך הביקורתי. עם חומרים מורכבים יש לעבוד לאט ובזהירות. יש לפרום אותם רק עד כמה שאפשר, להשאיר קשרים שאינם ניתנים להתרה. יש להתחיל ולהתבונן גם בדברים הקטנים; לוותר לפעמים על הסיפור הגדול ולעסוק בפירוורים, במה שנראה שולי, לא שייך, לא מסתדר בתוך מערכת הכוח המובנית והמובנת כביכול. הפמיניזם עשה זאת בשלב מסוים בהצלחה בלתי מבוטלת.

המשפט המפורסם של אודרי לורד (Lorde 1984) הוא דוגמה מובהקת למידת התחכום של הכלי: "The master's tools will never dismantle the master's house", היא אומרת, אבל זו רק הרישא. לורד משמיטה את הסיפא, את מה שהיא יודעת היטב, אבל משאירה לאחרים לגלות בעצמם: שהיכולת לייצר כלים אחרים מאלו של האדון מחייבת – באופן מטאפורי לפחות – ויתור על הרצון להרוס את ביתו. בלי הויתור הזה אי-אפשר לייצר ארגז כלים חלופי, משום שארגז המכוון להרס ביתו של האדון יהיה לעולם ארגז המותאם לביתו. לכן צריך לחפש במקומות אחרים. יש להשתחרר מעוצמתו של האדון לא רק באמצעות ניסיון מתמיד להרוס, אלא באמצעות בנייה אחרת, אלטרנטיבית. התפיסה שלפיה הרס מטרים בנייה היא בדיוק התפיסה שנגדה ביקשה לצאת הביקורת הפוסטקולוניאלית; אין שום טעם לחזור אליה, אלא אם כן מתעקשים להישאר במגרש של האדון.

"אפיסטמולוגיה מזרחית", "פרדיגמה פוסטקולוניאלית" ו"נקודת אפס חדשה" – מושגים שגורים במחקר הפוסטקולוניאלי בישראל – הן בעיני שלוש דוגמאות מובהקות למה שלורד מכנה *The master's tools*. להציע את המושגים הללו פירושו לעשות מה שעושה האדון, אבל להפך. הם מבוססים על תלות גדולה מדי במושגיו של האדון. אכן, אי-אפשר בלעדיהם, כפי שאמרה גיאטרי צ'קרוורטי ספיבק (Spivak 1990; 2004), אבל אין להסיק מכך שיש לחבקם ולהיאחז בהם בתשוקה גדולה כל כך. המהלך החד-צדדי המהופך – היינו המשך השימוש בכלים אלו – מספק תגמולים מידיים וחשובים: צליכה נוקבת וחריפה, שהמנגנונים ההגמוניים וסוכניהם אינם יכולים להשיב עליה כראוי. אולם מהלך כזה מחמיץ את ההשפעות ההדדיות, גם אם אינן סימטריות, את המורכבות ואת היחסים הבין-אישיים הצולבים, שעליהם נסב הפרויקט הקולוניאלי כולו. ומכאן שהוא מחמיץ את הרגשות הסותרים, את המבוכות, את השתיקות, את הבושה, את האשמה ואת החנופה, את התשוקה של כל אחד מן הצדדים אל האחר, את הבוז ואת המשיכה. ובעיקר הוא מחמיץ את האלטרנטיבה של הסבר מסדר אחר, שאינו ליניארי-בינארי. אני חוששת שהפיתוי להידמות לאֶחָד רב-הכוח מכריע לפעמים. הרצון לעוצמה מובן; האפשרות נראית קרובה ומזמינה, אולם היא חוסמת את דרכן של אפשרויות אחרות. כך נשמר כוחם של ההיפוך, של ההתנגדות, של חילופי הכוח ושל הטחת ההאשמות, ואילו אפשר שאינו ליניארי-בינארי מוחמץ שוב. לכן הפורה ביותר הוא לבדוק שוב ושוב את גבולות הפרדיגמה, את המקומות שהיא אינה מצליחה להאיר ואת המקרים שהיא אינה מצליחה לעכל.

דומני שפעמים רבות מדי אפשרות הפירוק היא חלק מהסכמה שבשתיקה: כולנו

מסכימים לקרוא לזה פירוק, אבל איננו שואלים כיצד הפירוק הזה מוליד תוצר יציב וחד-משמעי כל כך. פירוק הגון ואמיץ מותיר את המנתחים עם ערמת פירורים. החומר מתפורר בידיים, ומתוך הפירורים הללו לא יקום שום עוף חול חדש ושלים. קבלה של הפרדיגמה המורכבת הזו משמעה שמכאן ואילך צריך ליצור "תיאוריה של פירורים".

כשמחליקים על כתם שמן, אם לחזור לציטוט שהביא גדי אלגזי (בהרצאתו) ממהנדסי הכיבוש, לא כולם שוכרים אותם גפיים ולא נסדקים איברים זהים. המכות והדפורמציות שונות ומגוונות ומנעד האפשרויות גדול, למרבה הצער. במילים אחרות, אם הקולוניאליזם הוא רעה חולה, המייצרת מחלות כרוניות ונכויות שונות, לא ייתכן לאמץ בחיבה נכות מסוג אחד ולדחות נכות מסוג אחר. בניגוד להצהרת הכוונות של מנסחי הפרדיגמה, אני חושבת שבניסוח הפוליטי-מדעי העכשווי שלה אין אפשרות "להיות גם וגם", או "להיות ולא להיות". המסגרת כופה היות או אי-היות מסוג מסוים. ואם מתוך הניתוח של סובייקט המחקר — שהופך לעתים למצער לאובייקט המחקר — עולים אופני פעולה, תגובות ותוצרים אחרים, שאינם עולים בקנה אחד עם הפרוגרמה, הרי בעליהם מעוכלים מהר מדי אל תוך המשוואה הדיכוטומית הלנו אם לצרינו. אף שהצהרת הכוונות של הפרדיגמה הפוסטקולוניאלית משמיעה את "הקולות הנכונים", התוצר אינו נזיל, פתוח ונדיב מספיק למגוון האפשרויות. האפשרויות היחידות המוצעות הן מקרי מבחן שונים, אך בעלי צורות ניתוח קבועות מדי. תיאוריה צריכה לפתוח ולאפשר, לא לסגור ולהגביל. במצבה הנוכחי דומני שהפרדיגמה הפוסטקולוניאלית סוגרת יותר משהיא פותחת. היא כופה שיח צר מדי וחסר חמלה כלפי התנהגות שאינה הולמת את הקוד הביקורתי של מוביליה. היא מפחיתה מעוצמתם של רגשות כגון משיכה, תשוקה וגעגוע, ומותירה בזירת השיח בעיקר רגשות כגון כאב, כעס, אלימות ותוקפנות.

ההיברידיות והזהויות הממוקפות מוצגות כנזילות חד-צדדית. ראשית, הן רלבנטיות בעיקר לסובייקט הקולוניאלי. שנית, המעבר הנכון הוא מ"חושך לאור": מחשכת אי-המודעות לדיכוי, לכיבוש ולהגזעה אל זהות מורכבת ומסוכסכת, אם כי חד-כיוונית. הנזילות החד-צדדית אינה מאפשרת באמת רצוא ושוב, התרוצצות חסרת מנוחה וחסרת בית יציב, כפי שהיא מתימרת לאפשר בתארה את קורותיו של הסובייקט ההיסטורי המדוכא לאחר שהאימפריה גרסה אותו תחתיה. היא אינה מאפשרת התרוצצות חסרת מנוח כפי שגלוריה אנולדואה, ספיבק, מין-הא טרין ואחרות מעידות שהיא מנת חלקן תמיד.

הנזילות החד-צדדית היא זו שבגינה "נאסר" על א"ב יהושע להרים את ראשו, שהיה טמון במשך שנים רבות בחול ההגמוני-מערבי, כדי להציף לרגע ולנסות לשחק במגרש אחר, ואז לזהות את הסכנות הטמונות בכך ואת גובה המחיר, ולברוח משם מהר. הנזילות החד-צדדית אינה מאשרת לו להגדיר את עצמו פעם כספרדי ופעם כמרוקאי (אם כי ממשפחה אצילית, דור מייודע-כמה בירושלים). היא אינה מאפשרת לו להתנהג כמי שלא הפנים את כללי הדיכוי והעוץ לכתוב חמש מסות שנכרכו תחת הכותרת החצופה: בזכות הנורמליות (יהושע 1980). המסות עוסקות אגב ב"שאלות הציונות", שלפי א"ב יהושע הן: "השואה —

צומת דרכים"; "הגולה — הפתרון הנברוטי"; "יהודי, ישראלי, ציוני — כיוון מושגים". אלו הם נושאים ושאלות שרק לאשכנזים ממסדיים מותר כביכול לעסוק בהם. אולי זו הסיבה שהפריבילגיה שנטל לעצמו יהושע מכעיסה רבים ממחזיקי הפרדיגמה הפוסטקולוניאלית. ובכל זאת, כדאי לשים לב שהמוטו שבחר יהושע לספרו נלקח מפי אחד ששמו מופיע כאנטוניו גראמסקי, מטקסט שנקרא "מחברת בית הסוהר". מתוכו שָׁלָה יהושע דווקא את המשפט: "המשבר מורכב בעיקרו מהעובדה שהישן גוֹעַ והחדש אינו יכול עדיין להיוולד; בין מלכות למלכות מופיעים סימפטומים חולניים רבים ושוניים".

אם כן, מה סך המשמעויות של השתתפות בתהליך? האם הסובייקט תמיד פסיבי? תוצר דכאני "שלם"? או שיש בו מידה של agency ושל פעולה אקטיבית? האם רק התנגדות ויצאיה כנגד הן השתתפות פעילה? או שמא גם קבלה וניסיון להידמות, להשתייך ולחקות? היומרה לשניים בכרטיס אחד — פרדיגמה אנליטית ופרוגרמה פוליטית בה בעת — היא יומרה גדולה אך לגיטימית. אולם דרישות המצינות שלה הן בהתאם לגודלה. בתיאוריה שהפרייקט שלה הוא ביקורתית, מפרק, חתרני, פוליטי ואידיאולוגי גם יחד, לעשות "גם וגם" אינו אומר שהכל הולך, אלא להפך. ככל שהיומרה היא להחזיק בקצוות מתוחים יותר, כך עולה הדרישה לדיוק ולחומרה. הפרויקט החשוב, המבקש לחבר בין מה שנתפס בהיסטוריה של הרעיונות כחיבור בין מין לשאינו מינו (המדעי והפוליטי במובן האקטיבי ביותר), מחייב הקפדה יתרה על עמידה בכללים. מקצוע הלהטוטן דורש התמחות ממושכת ומקצוענות גבוהה. גם אם הלהטוטן עובד בקרקס, עבודתו רצינית. נדרשות שנים של אימון, משטור, משמוע, ריכוז, חדות ושקט. הרבה שקט נדרש כדי להעיף כמה שיותר כדורים באוויר, בו בזמן, בלי להפילם. צריך להיות קשובים למיקום ולניואנסים בתנועה שלהם, ולסַדֵר עלייתם ונפילתם המדויק. בקאנטו 13 כתב עזרא פאונד (Pound 1956):

And Kung gave the words "order"
and "brotherly deference"
And said nothing of the "life after death.V
And he said
"Anyone can run to excesses,
"It is easy to shoot past the mark,
"It is hard to stand firm in the middle."

באמצע. לא במרכז, באמצע. להחזיק את הקצוות באמצע. לעמוד במקום בינוני, לא רדיקלי, לא חניני. להישאר באמצע ביצת המציאות העכורה. להיות בין לבין, ובתוך, טבולה בכל הגוף. לא רק בכפות הרגליים, או הידיים, כפי שאפשר בקצוות, כשעומדים על חוף המבטחים של הקצה היבש. באמצע. מהמיקום הקשה והלא-מושך הזה, משם גם יכול לצאת החומר הקשה, זה העמיד, המבוקר הצלול, זה שנשלה בצלילה ממעמקי המציאות העכורה ושרד את הדרך החוצה.

ביבליוגרפיה

- ברייר-גארב, רונה, 2003. "סקירה על 'זכרונות אסורים': לקראת מחשבה רב תרבותית", סוציולוגיה ישראלית ה (1): 279–283.
- חסן, מנאר, 1999. "הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה", מין, מגדר, פוליטיקה, כתבו דפנה יזרעאלי ואחרות, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, עמ' 267–305.
- יהושע, א"ב, 1980. בזכות הנורמליות: חמש מסות בשאלות הציונות, שוקן, ירושלים ותל-אביב.
- ספיבק, גיאטרי צ'קרוורטי, 2004. "כלום יכולים המוכפפים לדבר?", קולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי, ערך יהודה שנהב, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל-אביב, עמ' 135–185.
- Lorde, Audre, 1984. "The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House," in *Sister Outsider: Essays and Speeches by Audre Lord*. New York: Freedom, The Crossing Press.
- Pound, Ezra, 1956. *The Cantos*, 1–95. New York: New Directions Publication.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, 1990. *The Post Colonial Critic*. New York: Routledge.